

KONGEDATTEREN FOR HISTORIENS DOMSTOL

NOGLE BEMÆRKNINGER TIL SVEND AAKJÆRS AKTORAT
MOD LEONORA CHRISTINA

Af C. O. Bøggild-Andersen.

Rigsarkivar, dr. phil. Svend Aakjærs »aktorat« mod Leonora Christina har fremkaldt nedenstående modbemærkninger fra professor, dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen, der hævder, at det uden tvivl er rigtigt, at Leonora Christina har bifaldet Corfitz Ulfeldts landsforræderske adfærd i Stockholm 1652–55, men understreger, at denne opfattelse dog ikke er ny, selvom Svend Aakjær i nogen grad har bestyrket den ved sit studium af fru Kirsten Munks breve til datteren. Det fremføres videre, at der på væsentlige punkter gøres L. Chr.s biograf S. Birket-Smith uret, og at afhandlingen desuden ved sin dom over L. Chr. ser for meget bort fra momenter, som må tages i betragtning. Hvor meget L. Chr. har vidst om sin mands tilbud til kurfyrsten af Brandenburg 1662, kan ikke sikkert afgøres. Og hendes fangenskab i Blåtårn var ingen statspolitisk nødvendighed.

Rigsarkivar, dr. Svend Aakjærs foredrag »Leonora Christinas skyld – et aktorat«, trykt i »Jyske Samlinger«, Ny række IV, s. 233–48, tvinger mig til i al venskabelighed at fremføre, hvad vi kan kalde nogle randnoter.

For en vis unøjagtighed i enkeltheder kan Aakjær ikke frikendes. Meget betyder det ikke, at han (s. 246) kalder den i det 17. aarhundredes nordiske historie saa velkendte franske ambassadør, malteserridderen Hugues de Terlon for »Terlin« og oplyser, at han var »den engelske minister«. Men det er dog et vidnesbyrd om, at Aakjærs kendskab til denne tids politiske historie er begrænset. Er det min viden, som er for ringe, naar det er mig umuligt at finde noget tilforladeligt kildegrundlag for Aakjærs paastand om, at Corfitz Ulfeldt »lige efter Chr. IV.s død«, altsaa i 1648, da han var rigshofmester og det styrende rigsraads formand, »forsøgte... at bevæge den jyske befolkning til frafald og oprør mod kongehuset« (s. 239) – som han vitterligt gjorde det i efteraaret 1657? Sagen har sin store interesse, bl.a. fordi Ulfeldts aand den gang (1648) ikke var saa mærket af sygdom, som den siden blev, og fordi et forsøg af denne art i tiden mellem den gamle konges død og valget af hans søn Frederik paa forhaand var dømt til at mislykkes.

Ud i de pureste fantastier vover Aakjær sig i alt fald ved be-

handlingen af det lille stykke i Leonora Christinas haandskrift, som beretter om kong Carl X. Gustavs bryllup med Hedvig Eleonora af Holstein-Gottorp og hendes kroning i 1654 – det hvis overskrift, der modsat selve beretningen er i chifferskrift, lyder: »Ded som jeg singulier udi kong Karls regering i Sverrig haver funden«¹⁾. Aakjær kalder det en afskrift af en lille beretning om ceremoniellet ved hoffestlighederne i anledning af nævnte bryllup, en beretning, som han mener Leonora Christina har fundet i regeringens arkiv i Stockholm (s. 243). Existerer der *nu* i det svenske rigsarkiv en saadan beretning, paa hvilken hendes lille skrift mere eller mindre kan paavises at bygge? Jeg tilstaar her min uvidenhed. Givet er imidlertid, at sprog (dansk) og stil i hendes beretning er hendes egne, hvilket ogsaa gælder den ironi, som paa steder glimter frem. Det samme maa være tilfældet med den fejl, at den danske resident Peder Juel »i smug« overleverede kong Frederik III.s bryllupsgaver. Givet er endvidere, at det er fuldstændigt utænkeligt, at Leonora Christina, som Aakjær vil, under sit og mandens ophold i Stockholm 1652–55 skulde have faaet adgang til »regeringsakterne... de nyeste akter i kong Karls regeringsarkiv« (s. 243), altsaa saadanne sager som riksregistratur, raadsprotokol, indkomne breve fra gesandter og andre. Mandstugt og diskretionspligt haandhævedes med største strengthed i det svenske kancelli og »riksens archivum«. Aakjær bør spørge de i den tids historie kyndige svenske historikere, om der er det ringeste realitetsgrundlag for hans billede af den danske kongedatter, som »sad... og granskede flittigt i regeringsakterne«, mens Ulfeldt ofte var i audiens hos dronning Christina og kong Carl Gustav.

Lad mig tilføje, at ordet »singulier« i overskriften jo blot betyder »mærkværdigt«, »interessant«, og at der ikke fra kongedatterens haand er overleveret andre optegnelser om svenske forhold før »Confrontationen i Malmø 1659« end den politisk ganske uskyldige bryllupsskildring. At overskriften er chiffret behøver ingen anden forklaring end, at man i Ulfeldtkredsen yndede den slags hemmelighedskræmmeri, og at Leonora Christina maaske har tænkt sig, at hun i sit eventuelt fortsatte samtidshistoriske forfatterskab kunde fremføre meningstilkendegivelser, som ikke alle og enhver burde kunne læse.

Lige saa usandsynlig som billedet af den danske dame i lag med aktuelle svenske regeringsakter er hypotesen om, at den lille bryllupsberetning skulde være et »forstudium til de strålende hoffester, der... skulle fejres paa Københavns gamle slot, når Kirsten Munk skulle samles med dem (Ulfeldtparret og de andre børn og svigerbørn) »i glæde«

¹⁾ Leonora Christina Jammers Minde og andre selvbiografiske Skildringer, udg. af Johs. Brøndum-Nielsen og C. O. Bøggild-Andersen (1949), s. 53–54, jvf. s. 342–44. Denne udgave citeres i det følgende: Jammers Minde (1949).

igen...« (s. 243). Corfitz Ulfeldt og hans hustru, som havde oplevet »det store bilager« i København 1634, Frederik III.s og hans dronnings kroningsfestligheder samme steds i 1648 og den franske dronning Anna af Østrigs hofceremoniel i Palais-Royal og Amiens i 1647, behøvede ikke at lære den slags ting ved Mälaren.

At Aakjær vælger at bedømme Hannibal Sehested, sin tids betydeligste danske statsmand, alene paa grundlag af fru Kirsten Munks og hendes mindst lødige døtres, især »søster Lisebets« (Elisabeth Augusta Lindenows) breve, gør mig ondt. Sehesteds hovedsynd i deres øjne var jo, at han ikke vilde følge svoger Corfitz' veje, men knyttede sine fremtidsforhaabninger til genvinding af Frederik III.s naade²).

Rigsarkivarens foredrag er især polemisk vendt imod Leonora Christinas biograf S. Birket-Smith. Han giver til at begynde med dennes store tobindsværk om kongedatteren, hvad det kan fortjene af ros (s. 233). Men han er senere paa et hovedpunkt dybt uretfærdig mod den afdøde historiker. Ved førsteomtalen af Leonora Christinas delvis chiffrede brev til dr. Otto Sperling, dateret Brygge 27. april 1663 – det brev, som han for effektens skyld siden gengiver in extenso i slutningen af sit foredrag (s. 246–47), hedder det: »dette brev burde Birket Smith i hvert fald ikke have forbigået« (s. 241).

Hvor skal man overfor noget saadant søge støtte for ikke at falde om? Nævnte brev er trykt for snart hundrede aar siden (og mere korrekt, end Aakjær gør det) med daværende stud. mag. J. A. Fridericia som udgiver. Og Birket-Smith behandler det meget indgaaende og citerer dets lange slutningsafsnit³). Han ser ogsaa, modsat Aakjær, at det alene er dette, som kan faa betydning for spørgsmaalet, om Leonora Christina havde viden om Ulfeldts tilbud til kurfyrst Frederik Vilhelm af Brandenburg. Brevets begyndelsesparti (Aakjær s. 246) angaar nemlig alene Leonora Christinas frygt i anledning af de rygter, som udspreddes af generalmajor Adolph Fuchs' enkes slægt, efter at Fuchs i Brygge var blevet dræbt af Ulfeldtparrets ældste søn Christian, som hadede forældrenes plageaand fra Hammerhus, om at Frederik III. vilde sende kommissærer til Brygge for at undersøge »hvem af adelen her, eller andre, havde hjulpen min søn at salvere sig, og at med dennem skarp skulde forfares«. Her er ikke, som Aakjær vil (s. 245), tale om »store planer«.

Alle, som kender rigsarkivar Aakjær, vil vide, at han er fuldt og

²) Aakjær kalder s. 234 H. S. for »denne kloge gamle skurk«. H. S. var den gang (1654–55) c. 45 aar gammel, tre aar yngre end Corfitz Ulfeldt. Ogsaa her spores svigtende indlevethed i datidens danske politiske og personale historie.

³) Danske Samlinger VI, 1870–71, s. 227–30. S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie II, 1881, s. 157–59. (Dette værk citeres i det følgende: Birket-Smith). – Om datoen skal læses 27. april, som Fridericia gør, eller 26. april, som Aakjærs gengivelse har (s. 247), lader jeg staa hen. Det er jo ret ligegyldigt. Aakjær skriver i øvrigt s. 241: 27. april.

helt hævet over mistanke om bevidst at ville vildlede sine tilhørere og læsere. Men for en ulyksalig glemsomhed kan han ikke frikendes i denne forbindelse. Aakjær har paa sine specielle studiefelter vundet fortjent anerkendelse. Men kan det forsvares at vise mindre omhu og nøjagtighed, naar talen er ikke om f. ex. gamle vægt- og maalsystemer, men om fortidens fremtrædende personligheder og deres handlinger og andre historikerses system med dem?

Tilbage staar det store spørgsmål om Leonora Christinas medskyld eller medviderskab i hendes ægtefælles landsforræderiske handlinger.

Da Aakjær i 1926 med et skarpsind, som han selv snarere underend overvurderer, havde fundet ud af, hvorledes chifferstederne i Kirsten Munks breve til hendes mest prominente datter skulde læses, fortalte han om sine studier over »svigersønnekredsen« i en række kroniker i »Dagens Nyheder« fra 8. april 1928 til og med 28. sept. 1930. Det er i alt væsentligt paa disse kroniker, han har bygget sit foredrag.

Ikke uden grund bebrejder Aakjær Birket-Smith, at han ikke satte mere ind paa at faa opløst de nævnte chiffersteder (s. 241). Naar han søger grunden dertil deri, at Birket-Smith formentlig »var bange for at få hånden i en hvepsere«, synes denne formodning dog meget usandsynlig. Birket-Smith maatte naturligvis være i høj grad interesseret i ogsaa at kunne læse chifferpassagerne, bl. a. for at senere forskere ikke paa grundlag af dem skulle kunne rokke ved hans resultater. Den naturlige forklaring er, at han ikke har ejet noget ingenium for rekonstruktion af manglende chiffernøgler (som bl. a. Ulfeldtparrets samtidige, filologen, digteren og kancellisekretæren Zacharias Lund besad det). De ikke-chifferede dele af fru Kirstens breve – langt de fleste – gaar Birket-Smith ingenlunde uden om⁴⁾.

Aakjær skriver: »Den opfattelse af Eleonora Christina som jeg her har søgt at underbygge... vil De ikke møde noget andet sted« (s. 240). Altsaa den opfattelse, at Leonora Christina baade billigede sin mands bestræbelser i Stockholm 1652–55 for at hidse Sverige og England til krig mod Danmark og havde del i dem. Men denne opfattelse er ikke ny. Den er bl. a. hævdet med stor styrke af J. A. Fridericia i 1894. Jeg har selv givet udtryk for samme syn i 1938 og siden⁵⁾. Aakjær

⁴⁾ Birket-Smith I, s. 262 ff. Nævnes bør i denne sammenhæng, at L. Chr. under Malmø-processen mod hendes mand og hende selv i 1659 bestred, at en fremlagt seddel var skrevet af hende. Birket-Smith kom efter en nøje skriftundersøgelse til det resultat, at hun løj paa dette punkt. Anf. værk, s. 395 ff. Her er intet ønske om at dølge eller dække.

⁵⁾ J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage (1894), s. 113, jvf. Henvisninger, p. XXV (note 17). Min art. om L. Chr. i Dansk biografisk Leksikon XIV (1938), s. 253; Jammers Minde (1949), p. XIV. Fridericia fremdrog bl. a. et brev fra rigsgrev Chr. Rantzau til Fred. III af 24. maj 1661, hvori Rantzau refererer en samtale med den svenske rigsraad Clas Tott. Efter dennes mening hidrørte Ulfeldts ulykke og fordærv for største delen fra hans hustru, der havde indgivet ham alle slette planer

føjer ved sit studium af fru Kirstens breve til datteren et nyt led ind i indicierækken, men dog ikke et alt for bindende led, da disse breve jo giver et stærkt subjektivt præget reflex af de meddelelser, som Leonora Christina tilskrev moderen. Det for mig afgørende er, at den eneste vej for ægtefællerne til ydre oprejsning og hævn var en svensk krig mod Danmark, og at Leonora Christina ud fra sin kærlighed til manden, sin hustrupligtfølelse, sin egen selvfølelse og sin dybe krænkethed umuligt kan have været uden andel i, hvad exrigshofmesteren foretog sig i Stockholm.

Aakjærs foredrag er et aktorat, altsaa et anklagerindlæg, som for en domstol maa kompletteres med et forsvarsindlæg. Faa danske fulgte Ulfeldts eksempel. Men Fridericia har ret, naar han ved omtalen af de københavnske borgeres holdning efter Carl Gustavs landgang i Korsør i aug. 1658 skriver: »Fædrelandsbegrebets almene Kraft manglede vel ingenlunde, men besad langt fra den Fylde for Datidens Mennesker, som for senere Generationer«⁶⁾. I og udenfor adelens rækker nærede man efter 1648 med grund mistillid til kongeparrets danskhed. Og har Leonora Christina i sin holdning ladet det skorte paa tilbørlig »submission« overfor den unge dronning Sofie Amalie, maatte hun til gengæld døje den blodige (efter Fridericias skøn ogsaa smaalige) krænkelse, at den grevindetitel til Slesvig og Holsten, som hendes fader havde tildelt hendes moder og dennes børn, berøvedes dem. En frygtelig oplevelse var derpaa Dina Vinhofvers-sagen. Bag Dinas beskyldninger mod hende og hendes mand for planer om at myrde kongen ved gift, beskyldninger, for hvilke tre retsinstanter frikendte dem, og som ingen senere ansvarsbevidst historiker har fæstet lid til, havde Leonora Christina grund til at spore dronningens favorit, den holstenske oberst Jørgen Walter, og bag denne dronningen selv. Til Ulfeldts meget angribelige finansstyre har hun intet nøjere kendskab haft, men hun forstod, at kongen og hans andre fjender vilde søge at ramme ham her. Saa tilraadede hun ham – efter sin egen senere beretning – at forlade fædrelandet »og redde sit liv som et krigens bytte«⁷⁾. Dina-affæren maatte nødvendigvis give hende det indtryk, at ægteparrets fjender ikke vilde sky de allerlaveste midler, og at det faktisk gjaldt liv eller død. Naar Ulfeldt, efter et kortere ophold i Holland, drog til Sverige og der søgte og fik dronning Christinas beskyttelsesbrev, havde han formelt ret dertil i følge Stettinfredstraktaten af 1570.

(anf. værk, XXV. n. 17). Spørgsmaalet er imidlertid, hvor megen sikker viden Tott, som den gang var en meget ung mand, har haft om ægteparrets indbyrdes forhandlinger 1652–54, og hvor meget han slutter af den for alle, som kendte det, aabenbare kendsgerning, at hun ejede en stærkere personlighed end manden.

⁶⁾ Adelsvældens sidste Dage, s. 356.

⁷⁾ Leonora Christina Comtesse d'Ulfeldt Autobiographie 1673 (1958), facs., s. 5c, overs. s. 22.

Vigtigere for ham og hende end denne ret for adelsmanden, som følte sig krænket af sin fyrste, var dog sikkert renæssancens betoning af det store individs ret til selvhævdelse i verdensborgerlighedens navn. Ulfeldt havde tidligt ført den unge pige ind i denne tankegang. Glemmes maa heller ikke de samtidige borgerkrige i England og Frankrig, hvor stormænd og deres damer enten i kongetroskabens eller i en aristokratisk konstitutionalismes navn førte vaaben mod deres landes regeringer. Den berømte Condé indtog en holdning mod Mazarins formynderregering for den mindreaarige Ludvig XIV., som ikke afviger væsentligt fra Ulfeldts mod Frederik III.s. At saadanne eksempler spillede en rolle for Leonora Christina, ses bl. a. af »Jammers Minde«⁸⁾. Kendt af hende var ogsaa i alt fald nogle af den store franske tragedieforfatter Corneille's skuespil, hvis grundtema er pligtens, viljens og forstandens sejr over lidenskaberne. Men hvilken pligt gik forrest, den mod ægtefællen eller den mod det danske kongepar, som var saa lidt dansk? Det lutherske vielsesritual, efter hvilket hun 15 aar gammel var blevet forenet med den ægteherre, som ved sin charme og sine vennesæle egenskaber bjergtog hende i den grad, at hun alt for meget gjorde sig blind for hans fejl og forseelser, var svært at komme uden om for en kvinde, hos hvem »ægte-kærlighed« forenedes med fast bibeltro. At hævnens hører Herren til og at man skal elske sine fjender, lærte hun sent og vel aldrig fuldt at erkende.

Nogen helgeninde blev Leonora Christina aldrig; de som har hævdet andet, fortegner hendes billede. Og set fra en streng fædrelandsstatslig etiks stude falder hun igennem. Men det er urigtigt at forbise, at en saadan etik paa hendes tid endnu var i støbeskeen.

Hvorledes saa hendes samtid paa den »ægte-kærlighed«, som hun som gammel gav det skønneste udtryk i ordene paa Mariboalterklædet, og paa hustruens pligter mod ægtefællen? Af stor interesse er her de udtalelser, som Frederik III. modtog fra sine raader i Holsten dr. Conrad Hesse og Rendsborgamtmanden Hinrich Blome, da han i 1661, mens ægtefællerne sad fængslet paa Hammershus, forelagde dem og andre spørgsmaalet om Ulfeldts og hans hustrus strafskyldighed i forbindelse med alle deres handlinger siden flugten fra København 1651. De to baade bibel- og lovkyndige herrer mente begge, at en hustru havde ret til at følge sin landflygtige mand uden derfor uden videre at blive hans medskyldige. Blomes skøn var endda det, at en hustru »efter guddommelig og menneskelig ret var skyldig at følge sin mand«, og kun kunde straffes, hvis det bevistes, »at hun har tenteret noget paa egen haand og uden mandens befaling«⁹⁾. Det svarer hertil, at i de »reverser« af 14. og 21. dec. 1661, som begge ægtefæller maatte under-

⁸⁾ Jammers Minde (1949), s. 160.

⁹⁾ Birket-Smith II, s. 60 f.

skrive (og ogsaa i Ulfeldts »depreciationsskrivelse« af 27. okt. samme aar), kun exrigshofmesteren tilstaar at have begaaet »mangfoldige store forseelser« mod kongen og sin ed¹⁰). Baade Leonora Christina og Ulfeldt spurgte grev Chr. Rantzau, som paa kongens vegne forhandlede med dem paa Hammershus, hvori anklagerne mod hende bestod. Rantzau vilde ikke ind paa sagen, men anførte dog til sidst overfor hende, at hun havde tilladt sig at kalde kongen for sin broder, og at det var kongen »endnu ikke fuldt vitterligt, hvorledes affæren med Dina hænger tilsammen«¹¹). Altsaa intet, som hang sammen med Ulfeldts foretagender 1651-61.

24. juli 1661 fældedes højesteretsdommen over Corfitz Ulfeldt. Indirekte rammer den naturligvis Leonora Christina uhyre haardt ved at dømme Ulfeldt fra ære, liv og gods osv., hans børn og deres efterkommere fra adeligt vaaben og al formue og til under dødsstraf ikke at maatte komme i kongens riger og lande. Men *hustruen* nævnes i domsakten ikke med et ord¹²). Uden tvivl har en aarsag været, at der ikke kunde forelægges dommerne bevisligheder for, at hun havde viden om eller andel i Ulfeldts tilbud til kurfyrsten af Brandenburgs repræsentant. Men rækkevidden af hustrupligten efter Guds og menneskers love maa ogsaa have gjort sig gældende.

Ludvig Holberg hævdede lidt over et halvt aarhundrede senere, da han med dyb interesse behandlede Leonora Christina og hendes livsløb, som sit syn: »Ingen kan vel nægte, at jo den pligt og kærlighed, man er sin konge og sit fædreneland skyldig, er større end den som en hustru er sin mand skyldig«. Han tilføjede dog: »men man maa derhos ogsaa bekende, at den heroiske dyd, nemlig at røbe sin egen husbond af affection til sit fædreneland, er rar og fast ubekendt i vore tider«¹³).

Man kan indvende, at Leonora Christina, den stærke, selvfølede kvinde, lige saa meget førte sin egen som sin mands krig. Selv om hun stillede sig ved hans side i Stockholm og siden, er det dog en kendsgerning, at hun ved flere lejligheder – rejsen til Danmark 1656, tilslutningen til Carl Gustavs hær 1657, mandens flugt til København 1660, rejsen til England 1663 – efter sit eget sigende, som der ingen grund er til at forkaste, var uenig med ham, men endte med at bøje sig¹⁴). At hun i disse tilfælde har været mere forudseende end sin ægteherre, vil hun ikke lægge skjul paa. Men i øvrigt er hun i sine

¹⁰) Historisk Aarbog, 1879, s. 79-85; Birket Smith II, s. 73-75, 85-90.

¹¹) Autobiographie, facs., s. 12b, overs. s. 50. Ulfeldts spørgsmaal erklærede Rantzau for »en ny forbrydelse«. Birket-Smith II, s. 78 f. (efter Ulfeldts »apologi«).

¹²) Hist. Aarbog 1879, s. 118-22.

¹³) Danmarks Riges Historie III (1735, udg. 1856), s. 384.

¹⁴) Autobiographie, facs., s. 6c, 8a, 9b, 13a, overs., s. 25, 31, 36 f., 53; Jammers Minde (1949), s. 97 ff., 124.

selvbiografiske skrifter fuldt og helt hans forsvarer. Hustrutroskaben var en saa mægtig drivfjeder i hendes sind, at den bør veje tungt til ved hendes domfældelse.

Under Carl Gustavs første krig mod Danmark 1657–58 (der, som bekendt var en modoffensiv mod Frederik III.s angrebsforberedelser) sigtede efter Aakjærs opfattelse begge ægtefæller mod en svensk sejr, som førte til det danske kongepars forjagelse og Leonora Christinas indtagelse af pladsen som Danmarks dronning og (eller) Ulfeldts som statholder under den svenske krone (s. 239, 243). Maaske har Ulfeldt i de første uger, efter at han (10. juli 1657) – uden sin hustru vidende og vilje – var traadt i svenskekongens tjeneste, drømt om en stilling som den nævnte for sig selv. Tanken om, at hans hustru skal have attraaet tronen i Danmark, savner derimod ethvert kilde- eller sandsynlighedsgrundlag. Og allerede fra sept. 1657 var Ulfeldts maal en forhandlingsfred, som lod et selvstændigt, omend lemlæstet og politisk af Sverige afhængigt Danmark bestaa, et Danmark med Frederik III. som konge, men med fuld økonomisk og anden oprejsning for ham selv. Han har muligvis senere i øjeblikke – som den svenske konge under indtryk af de militære og diplomatiske begivenheder gjorde det – svajet noget. Et sikkert vidnesbyrd derom kan man imidlertid ikke finde i det brev fra Kirsten Munk til datteren, af febr. 1658, hvoraf Aakjær citerer nogle vendinger (s. 240). Fru Kirsten udtaler her frygt for en fred, »for jeg ved din herre tror dem (dvs. den danske befolkning og især den danske adel) inte at blive under dette forbandede regimente, og før jeg vilde nu længer leve under de uoprigtige tyranner, jeg vilde før leve ved ringe middel«. Ordene om Ulfeldts mening kan bygge paa det opraab, som han 12. aug. 1657 fra Wedel i Holsten udstedte til landsdommere og landkommissærer i Jylland, og hvori han under trusler søger at overtale dem til at underkaste sig den svenske konges beskyttelse¹⁵). Om vi i de anførte ord tør søge et vidnesbyrd om, at fru Kirsten ansaa datteren for at være mere fredsvenlig end exrigshofmesteren, er ogsaa tvivlsomt. At hun beder Leonora Christina, hvis hun kan, give hende »nogen trøst for det, jeg skriver dig til, jeg er bange for«, giver ingen holdepunkter i denne retning, hverken for eller imod. Det kan dog af stilistiske grunde siges med sikkerhed, at Wedelopraabet er Ulfeldts, ikke hans hustrus fabrikat. Det er desuden tvivlsomt, om hun var stødt til ham og den svenske hær, da han udarbejdede det¹⁶), og den trøst, som fru Kirsten ønsker,

¹⁵) Holberg: Dannemarks Riges Historie (udg. 1856) III, s. 155–58.

¹⁶) Hun rejste fra slottet Barth i Pommern efter Ulfeldt, som hun traf i Ottensen lige ved Altona (nu forstad til denne by). Wedel ligger lidt vest for Altona. Jfv. Autobiographie, facs., s. 8b, overs. s. 31.

kunde datteren ikke give hende. Ved de overvejelser, som gik forud for Roskildefreden i febr. 1658, var Ulfeldt blandt dem, som fremhævede farerne ved en storm paa København. Udsigten til at blive formel chef for en dansk quislingregering under svensk militært tryk og svensk overhøjhed kan umuligt have været lokkende for hverken ham eller hans hustru. Bedre at faa godser, len og position (rigshofmesterstillingen gav han dog afkald paa) i Danmark igen, samtidig med at han fortsat tjente Carl Gustav i Skaane – altsaa med muligheder i begge riger, alt efter som forholdene udviklede sig¹⁷⁾.

9. marts 1658 gav Leonora Christina i et brev fra Odense dr. Otto Sperling d.æ. meddelelse om Roskildefredens hovedbestemmelser. Brevet er objektivt refererende med undtagelse af to meningstilkendegivelser. Dronning Sofie Amalie skulde have Ulfeldts tidligere len Hørsholm mod, at han fik et andet len i stedet, »thi dronningen tog sig det meget nær og ydmygede sig mer derfor, end som 10 saadanne len vare værd«. Det andet sted fortælles, at 1000 ryttere og 1000 fodsoldater af de hvervede danske tropper skulde udleveres til den svenske hær »hvorfra en del officerer haver aftakket, og haver jeg ikke hørt om flere danske, der er bleven, uden Christian Urne Jørgensen, hvilket mig er kært«¹⁸⁾. Hun glæder sig over, at kun een dansk adelsmand er villig til at tjene under de svenske faner. Kan man tvivle paa oprigtigheden af denne glæde? Og kan man, i lyset af disse ord, tvivle om sandheden af det sted i den franske selvbiografi, hvor hun forsikrer, at hun under krigen med Danmark »havde næppelig en dag uden bekymringer«¹⁹⁾. Jo, maaske de dage, da »hun havde... den store og gode lykke at helbrede sin ældste søn og 8 af hans tjenere, som var faldne i en ond feber«²⁰⁾. Lad os her gaa et par aar frem i tiden. Leonora Christina sad efter afslutningen af Malmøprocessen i sit hus i Malmø som fange og skrev 22. jan. 1660 et brev til grevinde Christina Catharina de la Gardie, gift med Skaanes generalguvernør, grev Gustav Otto Stenbock. Hun klager her over den »liden barmhjerlighed, som imod vores fattige tjenere bruges«. Hun tillader sig at minde om, »at de ere mennesker og skabte efter Guds billede saavel som de, der ere titulerede og sidder udi høj ære, hvorfor deres kroppe empfinder kuld og andre incommoditeter saa som andre mennesker«.

¹⁷⁾ At Ulfeldts maal var freden, er rigtigt udviklet af Fridericia i »Adelsvældens sidste Dage«, s. 281 ff. Se ogsaa Carl Gustaf Weibull: *Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning*, *Historisk tidsskrift för Skåneland III* (1908), s. 1–170 og samme: *Freden i Roskilde den 26 februari 1658* (1958). Jeg anser den ofte upaalidelige Pufendorfs skildring af Ulfeldt som drivende kraft ved beslutningen om overgangen over Storebælt for historisk uanvendelig, en opfattelse som C. G. Weibull (sidstnævnte bog, s. 68) synes at dele.

¹⁸⁾ *Danske Mag.*, 5. rk. II, s. 75 (trykfejl: 57).

¹⁹⁾ *Autobiographie*, facs., s. 8b, overs. s. 31.

²⁰⁾ *Anf. værk*, facs., s. 8b, overs. s. 32.

Aakjær kan i Leonora Christina og hendes mand kun se »disse hovmodige mennesker« (s. 240). Vel var de stolte, som højadelige og kongebørn den gang almindeligt var det, men der var intet smaaligt eller bornert i deres stolthed, og den var hos Ulfeldt og især hos hans hustru parret med stor og hjertelig omhu for venner og tjenere. I samme brev til grevinde Stenbock udbreder Leonora Christina sig om lykkens omskiftelser. »Jeg takker Gud, som hjælper mig mit kors med taalmodighed at bære og hans hjælps time at forvente«. Det store religiøse gennembrud, som indtraadte i Blaataarn og er skildret i »Jammers Minde«, er endnu ikke inde. Men her er præludier dertil²¹⁾.

Under den svenske Malmøproces mod Ulfeldt og hende i 1659 fik Leonora Christina brug for al sin sjælsstyrke, da hun maatte føre forsvaret for sin af et apoplektisk slag lammede mand. Han dømtes af kommissionsdomstolen fra liv og gods for forbindelse med Malmø-sammensværgelsen og det belejrede København, hun i svenskekongens unaade »for sine ubetænksomme komportementer« i forbindelse med ansøgning om pas for Ulfeldt hos den danske konge og for mundtlige og skriftlige forbindelser med Malmø-sammensværgelsens hovedmand, Bartholomæus Mikkelsen. Sandsynligvis er anklagerne berettigede, og sandsynligvis har de to ægtefæller arbejdet haand i haand. Skal der fremføres noget til deres forsvar, maa det blive, at Ulfeldt – ved siden af, at han følte sig tilsidesat af den svenske regering – var dybt rystet over Carl Gustavs angreb paa Danmark i aug. 1658, hvis maal var en svensk erobring af det danske monarki. Begivenhedernes tunge hjul rullede nu hen over dette menneskepar, som havde dristet sig til at udnytte modsætningerne mellem Nordens riger til egen genoprejsning.

Aakjærs rids af parrets skæbnetilskikkelser 1660–61 har jeg ikke meget at indvende imod. Det kunde dog være anført, at Hannibal Sehested ikke blot ud fra rent selviske motiver efter Københavnfreden udvirkede benaadning for de dømte og fangne af den svenske regering. Hans breve til Leonora Christina fra denne tid bærer ubetinget ægthedens præg; ligeledes hans argumentation overfor herrerne i Stockholm²²⁾. Det er heller ikke uden betydning til vurdering af Leonora Christina, at hendes plan, da flugt fra Malmø var besluttet, var selv at søge i København at faa et forlig med den danske konge i stand, mens Ulfeldt til videre skulde søge ly i Lübeck²³⁾.

²¹⁾ Danske Mag., 5. rk. II, s. 77 f.

²²⁾ Sml. min Hannibal Sehested I, s. 224 f., 228 f., 574 ff.

²³⁾ Autobiographie, facs., s. 9b, overs. s. 36. Jvf. Fuchs' beretning til Frederik III., dat. Hammershus 10. sept. 1661, cit. Hist. Aarbog 1879, s. 66, n. 2. Fuchs refererer hendes klage over nogle rigsraader, som havde tilraadet flugten til København. At parret dér vilde have »lose Händel angestiftet«, er alene Fuchs' formodning – lidet sandsynlig. At L. Chr. paa Hammershus viste sig »voller Neid und Revange«, er menneskeligt forstaaeligt. – I København vilde hendes eneste udvej have været et forsøg paa udsoning med kongeparret; et retsgrundlag ydede bl. a. Københavnfredens amnestiparagraf.

I sammenligning med Hammershusfangenskabets under den brutale Fuchs' plagerier havde Malmøtiden været et fredens paulun. Leonora Christina maatte have været en engel, hvis hun, da ægtefællerne omsider efter at have afstaaet deres meste gods, fandt ly paa Ellensborg, var i stand til at omfatte den nu enevældige kong Frederiks III. og hans dronning med blide følelser. Hendes harme vender sig dog i selvbiografien mere mod Sofie Amalie end mod halvbroderen.

Alligevel havde hun, som ejede evne til at finde hvile i hjemlivets sysler, sikkert helst set tiden an paa Ellensborg, hendes afdøde mormoders smukke fynske herresæde. Alt – bl. a. hans breve til kongens ministre Rantzau, Gabel og Henrik Bielke og til Ludvig XIV. af Frankrig fra tidsrummet febr.–juni 1662 – tyder i retning af, at det var Ulfeldts urolige sind, som higede bort til en fremmed skueplads, hvad der muliggjordes ved, at kongen (uvist, hvorfor) gav ham $\frac{3}{4}$ aars permission til en badekurrejse til Frankrig. Her er Aakjær og jeg enige (s. 244). Men naturligvis har hensynet til mandens helbred vejet tungt til for hans hustru.

Allerede kort efter ankomsten til Amsterdam havde Ulfeldt i juli 1662 sin første samtale med den reformerte gejstlige Stephani, som skulde være informator for kurfyrsten af Brandenburgs ældste søn. I samtalen sagde Ulfeldt, at han havde meget vigtige ting at forhandle med kurfyrsten personlig om. Ved en lidt senere samtale var Leonora Christina til stede. Ulfeldt betegnede de sager, han ønskede at tale med kurfyrsten om, som saa vigtige, at denne ikke vilde kunne tro eller fatte det. Han gik derpaa til vinduet og talte med sin hustru paa dansk. Vor kilde er Stephani's over et aar senere efter kurfyrstens ordre nedskrevne beretning. Den er beediget og sikkert i det væsentlige troværdig²⁴⁾. Men det forbliver et uløst spørgsmaal, om det, som den helt eller halvt sindssyge dansker talte om at ville forebringe for kurfyrsten, var af anden art end de fantastiske handels- og finanspolitiske projekter, som han skriftligt og mundtligt begavede Ludvig XIV. – med hvem han i okt. 1662 i Paris havde mere end een samtale –, dennes ministre og andre med. Vi kender nogle af dem. Tankegang og sprog er saa helt Ulfeldts, at det falder saa nogenlunde umuligt at tilskrive Leonora Christina nogen andel i dem. Efter at ægtefællerne var vendt tilbage til Nederlandene, var det, at deres ældste søn paa gaden dræbte den ferierejsende generalmajor Fuchs (6. nov. 1662). Hans forældre havde kun andel i drabet ved det had til plageaanden fra Hammershus, som de havde indplantet i deres børns sind. Men Ulfeldts forhold til Frederik III. blev i høj grad vanskeliggjort derved. Dette maa ses som baggrund for de udtalelser, han fremkom med til kurfyrst

²⁴⁾ Hist. Aarbog 1879, s. 95–96; Birket Smith II, s. 113–15.

Frederik Vilhelms udsending, generalmajor v. Spaen, da denne i dec. 1662 opsøgte ham i hans bolig i Brygge. De gik, som bekendt, ud paa, at Ulfeldt tilbød at faa kurfyrsten udraabt til konge af Danmark, hvis han vilde hjælpe med at faa skabt en opstand blandt stænderne i landet, som alle var utilfredse med den nuværende styrelse.

Ved denne samtale var Leonora Christina ikke til stede. Ellers vilde v. Spaen uden al tvivl have nævnt det i sin udførlige beretning til kurfyrsten²⁵).

Har Ulfeldt meddelt sin hustru indholdet af samtalen med v. Spaen? Aakjær finder et bevis derfor i hendes brev til Sperling d. æ. af april 1663. De i denne forbindelse betydningsfulde ord er: »Dersom os er endnu længere liv forelagt, da tror jeg, at lykken os endnu noget ballotterer (tildeler). Ded er sager, som store dybe tanker foraarsager, derfor vil jeg bryde ded der af og slutte med Guds velsignelse, som jeg ønsker Eder og min lille (sønnen Leo, som var i Sperlings vare-tægt), og glæder mig, at han holder sig saa vel og er saa lystig. Kan jeg ikke hævne mig, saa kan han maaske gøre ded en dag, var jeg endda vis paa ded, saa vilde jeg dø med et content hjerte, naar ded skal være, mens, hélas, enten man er content eller ikke, man faar der an se; hvor før mig min melancolie nu paa den snak, jeg er ikke udi god humeur i dag, faar derfor at søge comedien udi eftermiddag...«²⁶).

Ordene vidner om, at ønsket om hævn under en eller anden form over ægteparrets fjender var stærkt hos Leonora Christina, da hun sad og skrev dette brev. Men der er intetsomhelst vidnesbyrd om, at hun har tænkt paa Brandenburg-sagen i denne forbindelse. Sandsynligheden er mindst lige saa stor for, at det er lykkens mærkelige gang, ned og op, for menneskenes børn – den, som hun umiddelbart før i brevet (Aakjær, s. 245), som ogsaa i 1660-brevet til grevinde Stenbock, er inde paa – som er i hendes tanker. I alt fald faar man se tiden an, og maaske bliver det ikke hende, men den lille Leo Ulfeldt, som en gang i fremtiden kan fuldbyrde hævnen.

Hverken C. Paludan-Müller, Birket-Smith eller J. A. Fridericia fandt i brevet et afgørende bevis for, at Leonora Christina kendte sin mands tilbud til kurfyrsten²⁷).

Skulde hun imidlertid have kendt det, er der en omstændighed, som gør det svært at tro, at hun har kunnet knytte forhaabninger til det, langt mere ædruelig end manden, som hun var. Det var jo et hjernesvind, som savnede enhver mulighed for at kunne realiseres. Hun udtalte selv dette under forhørene i Blaataarn i aug. 1663, da

²⁵) Beretningen, dat. 9. jan. 1663, findes nu i det danske rigsarkiv; om udgaver se Birket-Smith II, XXIX (note 79).

²⁶) Danske Saml. VI, s. 230; Aakjær, s. 245.

²⁷) C. Paludan-Müller i Hist. Aarbog 1879, s. 98, 130; Birket-Smith II, s. 157 ff.; Fridericia i Danmarks Riges Historie IV, s. 498.

kongens mistanke om hendes medviderskab blev hende meddelt: »Nu er let at tænke, at ingen forstandig mand det skulde udbyde, som ikke stod i hans magt, og han ikke for raadede... og hvad for en herre skulde ville tage derimod?«²⁸). Det er jo saa sandt, som det er sagt. Ingen magt i Europa, og allermindst Sverige, kejseren eller de andre større tyske fyrster vilde tillade en personalunion mellem Brandenburg-Østpreussen og det danske monarki. Den kloge Frederik Vilhelm indsaa naturligtvis strax dette og lod derfor den danske regering tilflyde meddelelse om sagen, idet han samtidig søgte at slaa lidt politisk mønt af sin forbundstroskab. Ulfeldts flakkende aand tog næppe det hele alt for alvorligt; hans hustru maa klart have set galskaben deri. At hun ved forhøret i Blaataarn var nødt til at hævde, at hendes ægtefælle var ved »sin fulde fornuft«, da hun i maj 1663 forlod ham for, mod sit eget ønske, at drage til England for at inddrive gældsfordringer hos Carl II., er en sag for sig²⁹).

Som bekendt nægtede Leonora Christina ved forhøret i aug. 1663 at kende noget til Ulfeldts tilbud til en tysk fyrste. Kurfyrsten af Brandenburgs navn nævntes ikke under forhøret, saa lidt som i højesteretsdommen over Ulfeldt, som oplæstes for hende. Man kunde i hendes gentagne indtrængende bøn om at faa at vide, hvem den fremmede fyrste var (selvbiografien), og om at faa sagens »documenter« forelagt (Jammers Minde, selvbiografien)³⁰) se et indicium for, at hun var uden kendskab til sagen.

En saadan slutning tør jeg dog ikke drage. Brevet til Sperling betyder i saa henseende intet for mig. Men jeg kan ikke tænke mig, at hun som boede i samme hus i Brygge som sin mand, da den brandenburgske general opsøgte ham, intet skulde have faaet at vide om dette besøg og ikke skulde have udspurgt Ulfeldt om den fremmede herres ærinde. Hvilket svar hendes ægteherre fandt for godt at give hende, hvor meget han har røbet af sine udtalelser til v. Spaen, er ganske vist ukendt for os. Han kan have skammet sig, og han var i alt fald til tider utilregnelig.

Birket-Smith tror paa hendes uvidenhed om denne sag, fordi hun i fortalen til »Jammers Minde« bedyrer sin uskyld for sine børn³¹). De i denne forbindelse centrale ord lyder: »Den anden tilskyndende aarsage (til at skrive »Jammers Minde«, ved siden af vidnesbyrdet om, at Gud »rakte mig sin haand«) er den trøst, det Eder, mine kære børn,

²⁸) Jammers Minde (1949), s. 124.

²⁹) Jammers Minde (1949), s. 124. I selvbiografien hedder det om afskeden med Ulfeldt: »han var saa vel tilfreds og fuld af glæde, at hun og alle undredes derover; hun derimod var sørgmodige«. Autobiographie, facs., s. 13a, overs. s. 53.

³⁰) Autobiographie, facs. s. 15c, 16a-b, overs. s. 63 f., 65 f.; Jammers Minde (1949), s. 124, 134, 136.

³¹) Birket-Smith II, s. 162 f.

vil være... at jeg uskyldigen lider, at mig ikke ringeste sag er tillagt, og at jeg intet er bleven beskyldt, for hvilket I, mine kære børn, tør blues og øjnene skammelige nederslaa. Jeg lider for at have været elsket af en dydig herre og husbonde, for at ej have hannem i ulykken forlade villet; suspiceres derfor at vide om et forræderi, han aldrig er bleven for tiltalt, mindre overbevist, hvis beskyldnings aarsage mig ej blev forstændiget, ihvor smaaligen (indtrængende) og vemodeligen jeg det begærendes var. Lader det være Eders trøst, mine kære børn, at jeg haver en naadig Gud, en god samvittighed og en fri fod at staa paa, at jeg aldrig nogen skammelig gerning gjort haver³²⁾.

Der er paaviselige urigtigheder i dette stykke. Leonora Christina blev jo *beskyldt*, omend ikke dømt, for at vide om mandens forræderi, og hun fik beskyldningens motivering at vide – hvad børnene kunde læse i hendes egne forhørsreferater – selvom hun med rette, hvad der afsloges hende, krævede at faa sagens »documenter« forelagt. Ulfeldt blev jo ogsaa *tiltalt*, selvom han dømtes uden at være forhørt. Der skal desuden dristighed til at hævde om sig selv, at man aldrig har gjort nogen skammelig gerning. Og endelig: Leonora Christina siger faktisk her ikke, at hun mistænkes med urette for at have viden om det nævnte forræderi (saaledes som hun gør i forhørsreferatet i samme værk).

Tilbage staar dog stadig som uløst og vel uløseligt det spørgsmaal, hvor meget hendes mand har røbet for hende. Han havde ved andre lejligheder handlet mod, hvad hendes syn tilsagde hende som det rette. Hun maatte som hans defensor ved Blaataarnforhøret hævde, at han ikke dulgte noget for hende, som angik dem begge. Men hvem kan her med sikkerhed lodde sandheden?

Det menneskevrug Corfitz Ulfeldt, som fra hendes ungpigeaar var blevet hendes kærlighed og skæbne (som hun blev hans), vilde hun ikke svigte, heller ikke, da i fængslet hendes kongelige halvbroders naade stilledes hende i udsigt, hvis hun bekendte, at hun vidste noget om Brandenburgsagen. Hun var rede til at forsøge flugt fra Blaataarn, saa længe han endnu levede, for »til sidste aandedræt at opvarte og tjene« ham; »min skyldighed havde det udkrævet«³³⁾.

Hun var, som sin fader Christian IV., et ret primitivt menneske. I en splittet verden, i hvilken hun fra ungdommen bar paa »utrolige hemmelige lidelser«, blev kærligheden til mand, børn og husstand det faste punkt i hendes tilværelse. Alle andre baand blev i sammenligning hermed skørere, med al sin senere tale om »mandelige kræfter i svage kar« var hun til roden af sin sjæl kvinde. Assessor Wilhelm, hvad enten han fremtræder under Julius Langes eller Svend Aakjærs navne,

³²⁾ Jammers Minde (1949), s. 96 f.

³³⁾ Jammers Minde (1949), s. 102.

har ud fra en strengere og maaske højere stats- og personlighedsetik end den, som fandtes i hendes tid, ret til at bryde staven over hende. Men hun appellerede selv til en domstol, som hun fandt højest. I bøn for korsets fod gennemtvang hun overfor Gud og sig selv den overbevisning, at hun kunde bestaa for hans dom. Og hun fandt den naade, hun søgte, naade til med trøstighed at leve livet i det skumle fængsel gennem nogle og tyve aar og til at erkende: »Mod viser, at man kan af fængsels beske urt – udsuge honning-trøst, vellutret, rent og purt«.

Derfor vil »Jammers Minde« og Leonora Christinas personlighed blive ved at drage mennesker til sig, saa længe ikke alle er blevet stats-, parti- eller team-robotter. Fra H. C. Andersen til Johs. V. Jensen har danske digtere ydet hende hyldest. Og ikke blot for hendes fortællekunst i hendes bedste værk, som ogsaa Svend Aakjær berømmer, men vel især for det sind, som aabner sig for os i bogen, for dets styrke og varme trods al menneskelig skrøbelighed.

Aakjær mener, at kong Frederik III. »sikrede sig i hende sin stærkeste og uforsonligste fjende og uskadeliggjorde hende uden blødsødenhed«. Han anser det for »svært, ja næsten umuligt at tro, at Leonora Christina sad uretfærdigt i fængsel« (s. 248). Jeg mindes ikke, at nogen nyere dansk historiker i den grad har ønsket at undskylde Frederik III. og hans dronning paa dette punkt. Endog vor første enevoldskonges varmeste forsvarer i nutiden Knud Fabricius finder straffen »overdrevet haard og præget af Dronningens Hævnerrighed«³⁴⁾. C. Paludan-Müller (som vel at mærke kendte aprilbrevet til Sperling) tager ikke med fløjlschandsker paa kongen, skønt han anfører, at frygt for at give sig det sikkerhedspant imod sønnernes hævnplaner af hænde, som han havde i moderens person, har spillet sin rolle: »Men lige meget: Kongens Uretfærdighed imod den Ulykkelige lader sig efter Ulfeldts Død ikke paa nogen Maade undskylde«³⁵⁾.

Den unge danske enevælde var militært stærkt beskyttet. Den var ogsaa godt værnet ved de stadig bestaaende stændermodsaetninger. Efter at hun havde modtaget budskabet om sin mands død (i febr. 1664), var Leonora Christina endnu mindre farlig for Frederiks kongetrone, end hun var før i tiden. Han kunde vel ikke vide – men nok formode – at dommen over manden skabte en »jordrystelse« i hendes sjæl, og at hendes indstilling efter Ulfeldts død var den, at »den selvtagen frihed os (hende og hendes børn) paa alle sider mere skadeligt end som gavnligt være vilde«³⁶⁾. Men hun lod ham forstaa, at hun var rede til med et forsonligt sind at modtage den naade, han

³⁴⁾ Schultz Danmarkshistorie III, s. 376.

³⁵⁾ Hist. Aarvog 1879, s. 131.

³⁶⁾ Jammers Minde (1949), s. 102.

vilde lade hende blive til del, da hun i slutningen af 1664 sendte ham det lille lerbæger, paa hvis bund var indridset Corneille-»citatet«: »Hvis der er en Cinna, saa vær I en Augustus«³⁷). Han havde uden risiko kunnet lade hende ende sine dage paa Ellensborg; nogen virkelig konspiratornatur var den storladne kvinde ingen sinde og allermindst nu.

Men ganske vist: i saa fald var »Jammers Minde« ikke blevet til.

Det er et værk, om hvis forfatterinde der tør siges det samme, som er sagt om hendes samtidige Thomas Kingo: »en vældig kristen, i hvis sjæl gik jordlivets storme« (F. J. Billeskov Jansen). Intet under, at hun følte aandsslægtskab med den store danske digterbiskop, som siden paa Maribo kloster skulde blive hende en kær gæst. Men hun var jo nok den af de to, som havde bragt de største og tungeste kærligheds-ofre.

Vær varlige, historikere, naar I drager dommerkapperne paa.

C. O. Bøggild-Andersen.

³⁷) Anf. værk, s. 177 ff. At ordene ifølge selvbiografien (Autobiographie, facs., s. 17d, overs. s. 73) er rettet til dronningen, er i denne sammenhæng uden betydning; slut-adressaten var dog kongen.